

Fél évszázados barátság

Volt egyszer valamikor (Baranyában, Pécs központtal) egy „Baranya-Bajai Szerb–Magyar Köztársaság” elnevezésű államalakulat Magyarország egy kisebb déli területén. Egyszerre volt a politikai ügyeskedés és a politikai álmodozás műve, valójában a trianoni ország és a megnagyobbodott Szerbia (a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, nem sokkal később: Jugoszlávia) között hozott volna létre egyféle „ütközőállamot”. Néhány hónapig állott fenn, nem is lett volna életképes, nem támogatta sem Budapest, sem Belgrád, sem az antant. Létezése inkább politika- és diplomáciatörténeti kuriózumnak számított, mintsem komoly geostratégiai elképzelésnek. Mára a feledés áldozata lett, azt azonban mindenképpen jelezte, ahogy korábban Kossuth Lajos, később Teleki Pál és Bajcsy-Zsilinszky Endre „geopolitikai” elgondolásai is jelezték, hogy a magyarságnak és a délszláv nemzeteknek, közös múltjukra támaszkodva és közös jövőjük érdekében, össze kell(ene) fogniuk. Valójában a magyar (és a szerb) történelemnek ezt a nemegyszer felvillanó ígéretes és nemegyszer megtagadott és elfeledett stratégiáját szolgálta Vujicsics Sztoján munkássága is. Talán nem a véletlen műve, hogy Vujicsics Sztoján egyik írásában annak a Petar Dobrović szerb festőnek állított emléket, aki a rövid életű államalakulat elnöke volt.

Úgy gondolom, nem lehet eléggé megbecsülni azt az eszmeiséget, azt az önzetlen munkát, amelyet Vujicsics Sztoján a magyar–szerb, egyáltalán: magyar–délszláv, tágasabb értelemben magyar–kelet-közép-európai megbékélés és együttműködés érdekében magára vállalt. Igaz, származása és élettörténete révén szinte predesztinálva volt erre a tevékenységre: a bácskai családi háttér, a pomázi születés, a szerb ortodox egyházban lelkészi, majd vikáriusi hivatást betöltő édesapa vagy éppen testvérbátyja, a fiatalon tragikus halált halt (egy repülőszerencsétlenség vagy inkább terrorista merénylet áldozatává vált) kiváló zeneszerző és zenetudós: Vujicsics Tihamér

– tehát a születés és a családi környezet mind arra predesztinálta, hogy ne pusztán a magyarországi szerb közösség és kultúra reprezentánsa, hanem a régióban élő nemzetek kölcsönös megbékélésének és összefogásának (nem félek a nyomatékos kifejezéstől) „apostola” legyen. Vujicsics Sztoján abban találta meg a hivatását, hogy ennek az összefogásnak a gondolatát hirdesse, ezt az összefogást segítse elő. Mindez, meggyőződésem szerint, jóval több, mint az irodalomtörténeti, műfordítói, kulturális diplomáciai tevékenység, pontosabban mindez a munka és vállalkozás, amely Vujicsics Sztoján életének tartalmát és értelmet adott, a magyar–szerb, távlatosabban: a magyar–kelet-közép-európai megbékélés és összefogás eszméjének rendelődött alá.

Tudom, hogy ennek az eszmeiségnek milyen tragikus tapasztalatok nyomán, ezek ellenére kellett érvényesülnie. Hiszen alig volt újabb kori történelmünknek olyan időszaka (szemben a korábbi évszázadok közös kelet-közép-európai és különösen a török hódoltság korszak tapasztalataival), amikor a magyarok és a szerbek között nem alakultak ki egymást kölcsönösen pusztító indulatok és konfliktusok. Ez történt a Rákóczi-szabadságharc idején, majd az 1849-es szabadságharcban, és ez történt a második világháború tragikus eseményei közepette is, midőn először a Bácskába bevonuló magyar hadsereg követett el súlyos vérengzéseket a szerb lakosság kárára, majd a szerb partizánok mészárolták le a magyarság tömegeit, ahogy ez történni szokott, mindig főként az ártatlanokat. Vujicsics Sztojának tehát nem volt könnyű dolga, amikor a két nép egymásrautaltságát, összefogásának szükségességét képviselte, igaz, voltak ennek a gondolatnak mesterei és előzményei is, talán elegendő, ha az 1942-ben közreadott *Helyünk és sorsunk Európában* című történetpolitikai nagy tanulmány írójára: Bajcsy-Zsilinszky Endrére és néhány íróra, így Babits Mihályra, Németh Lászlóra, Szenteleky Kornélra, Csuka Zoltánra és másokra hivatkozom. Vujicsics Sztoján az ő örökségükre is támaszkodott, midőn a magyar és a szerb nép egymásrautaltságát és a két kultúra együttműködésének szükségességét hirdette.

Úgy volt szokás öt számon tartani, mint aki alkotó energiáit inkább a köznapi diplomáciának, a kölcsönös megismerkedés szolgálatának szenteli, és kevésbé ad ennek tanúságot tudományos és egyéb művekben. Súlyos tévedésnek tartom ezt az ítéletet, minthogy Vujicsics Sztoján tudományos és műfordítói életműve maga is a kiváló teljesítmények közé tartozik. Hivatkozhatom olyan irodalomtörténeti dokumentumkiadványaira, mint az 1956-ban megjelent *Zrínyi énekek*, az ugyanakkor közreadott *Hunyadi énekek*, az 1957-ből való *A koszovói lányka*, az 1960-ban közreadott *Mai jugoszláv elbeszélők* című gyűjtemények, az 1963-ban a közönség elé került Ju-

goszláv költők antológiája, az 1968-as *Sebzett madár* című válogatás, amely a kortárs szerb és horvát drámai irodalom jeles műveit szólaltatta meg magyarul, az 1969-ben Nagy Lászlóval együtt közreadott *Babérfák* című délszláv népköltészeti antológia, az ugyanebben az évben megjelent *A szerb-horvát irodalom kistükré a kezdetektől 1945-ig* című szöveggyűjtemény, vagy az 1972-ben közreadott *Szomszédság és közösség* című tanulmánykötet, amely a délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok történetét mutatta be. Vujicsics Sztojánnak itt jelent meg *A délszláv és a magyar énekköltés a 16. században* című nagyszabású tanulmánya, amely igen gazdagon egészítette ki a két szomszédos nemzet és irodalom kapcsolatairól kialakított képünket. Ugyancsak említésre méltó *A pesti szerb templom* című, 1961-ben megjelent művészettörténeti tanulmánya, Vitkovics Mihály magyar és szerb írásainak 1978-ban közreadott válogatása, valamint több más munkája. Kevesen tudják, hogy a belgrádi irodalomkritika Vujicsics Sztojánt mint kiváló szerb költőt is számon tartotta, mint ilyen, rangos irodalmi díjat is kapott. Mindebből kitetszik, hogy irodalomtörténeti, történeti és műfordítói munkássága maga is értékes és kiterjedt életművet jelent, és szinte egy könyvtárnyi anyaggal járult hozzá a magyar és a délszláv irodalmak közötti kapcsolatok fejlesztéséhez, ahhoz, hogy hiteles forrásokból ismerjük meg déli szomszédunk kultúráját, történelmét és lelkiségét.

*

Vujicsics Sztoján munkásságának egyik, talán leginkább fontos területe a magyar–szerb (általában: magyar–délszláv) irodalmi és történelmi összeköttetések feltárása és értelmezése volt. Műfordítói, szerkesztői és előadói tevékenysége mellett erről tanúskodott a budapesti bölcsészkar délszláv tanszékén vállalt tanári munkája, ennek során ifjú szlavisták nemzedékeit ismertette meg a szerb és a horvát irodalom nagy egyéniségeivel és műveivel. És erről tanúskodtak tanulmányai, irodalomtörténeti esszéi, ezeket két alkalommal: az *Elillant évek szőlőhegyén* és az (Újvidéken megjelent) *Magyarok és szerbek* című kötetben adta közre (mindkettő 1997-ben került az olvasó elé). Igen gazdag délszláv irodalomtörténeti, illetve magyar–délszláv kapcsolattörténeti ismeretanyag található ezekben a könyvekben, általában a két szomszédos irodalom összeköttetéseit állítja a kutatás középpontjába. Így az *Egy szerb guzlár a XVI. századi Magyarországon* című tanulmány annak a Dimitrije Karamannak (a magyar hagyományban Kármán Demeternek) az emlékét örökíti meg, akiről *Erdéli história* című művében Tinódi Lantos Sebestyén igen elismerően szólt, a legjobb „rác módban” éneklő „hegedős-”nek nevezve a Lippa várában tevékenykedő szerb énekmondót. A *Bosnyák történetíró Pest-Budán*

a XVIII. században című tanulmány annak a Mavro Orlini nevű bencés szerzetesnek a munkásságát mutatja be, közelebről az *Il Regno degli Slavi* című terjedelmes történeti összefoglalást, amely 1722-ben Szentpéterváron jelent meg, és az elsők között adott képet a déli szláv népek történetéről. A *Vuk Stefanović Karadžić–Székács József: Szerb népdalok és hősregék* című igen terjedelmes és alapos tanulmány a Pesten 1836-ban közreadott irodalomtörténeti jelentőségű népköltési gyűjtemény összeállítóit és anyagát mutatja be. Ez a gyűjtemény ismertette meg a magyar közvéleménnyel a szerb folklór klasszikus darabjait, és mint ilyen a magyar folklorisztikára is nagy hatást gyakorolt: merített belőle Erdélyi János, Jókai Mór és Arany János is. Más irodalomtörténeti munkákra is hivatkozhatnánk, mindegyikük egyszerre mutatott fel jelentékeny eredményeket a szlavisztika és a hungarisztika területén.

Vujicsics Sztoján írásainak centrumában általában a magyarországi szerb kultúra foglal helyet, ő maga is ennek világában, ennek hagyományait örökölve nőtt fel, és vált tudós egyéniséggé. Az előbbieket mellett olyan tudományos, irodalom- és művelődéstörténeti írások jelzik mindezt, mint a neves egri szerb íróról: Vitkovics Mihályról (aki különben a Vujicsics család rokona volt), a magyarországi szerb, egyszersmind a 19. századi magyar irodalom klasszikus egyéniségéről adott portrévázlat, a magyarországi szerb sajtó másfél évszázadáról, a pesti Szerb Matica történetéről, a *Croatia* című délszláv folyóiratról írott művei. Természetesen azok az írások is igen sok új adalékkal és következtetéssel szolgálnak, amelyek a 20. századi magyar–délszláv irodalmi kapcsolatokat világítják meg, így Miroslav Krleža, Miloš Crnjanski, Ivan Goran Kovačić, Ivo Andrić, Danilo Kiš és mások magyarországi kapcsolatairól adnak képet. Ezek a délszláv írók valóban népszerűekké váltak az utóbbi évtizedekben Magyarországon, és ezt a népszerűségüket elsősorban Vujicsics Sztojának köszönhetik. Hasonló tárgyismerettel és szeretettel mutatta be neves magyar írók, így Kosztolányi Dezső, József Attila, Radnóti Miklós és Illyés Gyula összeköttetéseit a délszláv irodalmakkal. Ebben a tekintetben Vujicsics Sztoján azt a hagyományos magyar stratégiát követte, amely igen fontos teret kívánt adni a szomszédos népekkel és kultúrákkal kialakított sok évszázados kapcsolatoknak. Talán elegendő, ha Németh László *Most, Punte, Silta* című 1940-ben született programadó tanulmányára hivatkozom, amely a szomszéd népi kapcsolatok hagyományára és a magyar nemzetstratégia közelebbi feladataira hívta fel a figyelmet. Ezt a tanulmányt szeretném idézni: „Tejtestvéreinknek neveztem egyszer a szomszédos népeket. Azaz: nem egy anyától lettünk, de egy sors tejét szíttuk. Ez a közös tej üt ki történetünk, társadalmunk és politikai küzdelmeink hasonlóságában. [...] Még a nagy dátumaik, a

nagy politikai és irodalmi szerepeik is csaknem ugyanazok. Mindnek van mohácsi és fehérhegyi csatája, mindnek van Kazinczy-ja és Eminescu-ja. S a társadalmi szervezet, melyet történetünk reánk hagyott – ha más-más fokban is: mind ugyanattól a végzettől beteg.” Ennek a Németh László-i programnak volt elkötelezett és tevékeny munkása Vujicsics Sztoján.

Az irodalmi kapcsolatok feltárásának és értelmezésének egyetlen, ám igen sokatmondó példájára szeretnék hivatkozni, ez az *Elillant évek szőlőhegyén* című írás, amely Ady Endre és a neves bánsági szerb író, Todor Manojlović 1908–1910-es nagyváradi barátságának történetét beszéli el. Az írás címe Ady Endre egy korai, mondhatnám, nosztalgikus versét idézi: „Tort ülök az elillant évek / Szőlőhegyén s vidáman buggyan / Torkomon a szüreti ének.” Vujicsics Sztoján tanulmánya a nevezetes barátság történetét örökíti meg, egyszerismind felhívja a figyelmet arra az eszmei közösségre, amely révén a magyar és a szerb költő megítélte a mindkét nép számára igen nagy megpróbáltatásokat hozó, a magyarság számára pedig az egyik legnagyobb történelmi tragédiával járó, néhány esztendő múltán bekövetkező háborút. A két költő barátságára később Juhász Gyula egy 1919 januárjában keltezett kis írása emlékeztetett, amely már a világháborús szenvedések tapasztalatai után és a trianoni döntés előre vetített árnyékában tett hitet a magyar és a szerb nép egymásrautaltságának gondolata mellett. Idézem Juhász Gyulát: „Eszembe jutnak egykori váradi éjszakák, amelyeken Theo barátunkkal álmodoztunk éberem és virrasztva a népek szent szövetségéről, magyarok és szerbek sorsáról, a megértésről és megbecsülésről, amely elé vámsorompókat állítanak és Damokles kardját függesztik idegen és ellenséges hatalmak.” Vujicsics Sztoján tárgyias rekvizitumokban és személyes reflexióknak egyaránt gazdag irodalomtörténeti visszatekintését mintegy a következő, *Emlékek és áthallások* című írás zárja le, ez idézi fel Todor Manojlović *Párizsi reggelek* című költeményét, amely egyszerre hivatkozik a modern európai költészet két nagy alakjára, Guillaume Apollinaire-re és Adyra: „Guillaume Apollinaire és Ady Endre párizsi reggelei / Akkor még ismeretlen mostani századunk / És első elszántságaink tavaszi tüze / Friss és megható pirkadattal világított be titeket. / Ti, immár halhatatlan társaim, kortársaim - / Dalotok drót nélkül is toronyról toronyra hangzott, / Határról határra szállt, lármás városok fölött zúgott keresztül.”

*

Vujicsics Sztoján az én számomra, természetesen, nem pusztán neves és becsült irodalomtörténeti és tudományos alkotó személyiséget jelent, hanem egyik legjobb barátomat, akivel hosszú évtizedeket töltöttünk el

közösen mindig egymást kölcsönösen megbecsülve. 1953 őszén ismerkedtünk össze a budapesti bölcsészkaron, amely akkor a piarista gimnázium és rendház épületében kapott elhelyezést (én ebben az épületben tettem érettségi vizsgát ugyanennek az évnek a nyarán, majd ott kezdtem el egyetemi tanulmányaimat szeptemberben). Korábban nem ismertük egymást, Sztoján az Eötvös Gimnáziumban érettségizett. Az egyetemen azonban igen hamar egymás közelébe kerültünk, jóllehet ő szerb-horvát szakos, én pedig magyar szakos hallgató voltam. Voltak persze közös óráink is, így a katonai oktatás, amelyen kötelező volt megjelenni, és a marxizmus-leninizmus, amelyről viszont rendszeresen távol maradtunk. Mindketten nagyon hasonlóan ítéltük meg a köröttünk zajló eseményeket, távol álltunk a hivatalos eszmeiségtől, amely akkor az egyetemi oktatást áthatotta, s minden különösebb kitérő nélkül is pontosan tudtuk egymásról, hogy miként ítélik meg a köröttünk zajló eseményeket. Történelmi időket éltünk, hiszen 1953 nyarán hangzott el Nagy Imre nevezetes miniszterelnöki székfoglalója, amely drámai módon jelentette be a rákosista politikával történő szakítást, 1955 őszén szorongva és dideregve tapasztaltuk a politikai éghajlat szigorodását (engem majdnem eltávolítottak az egyetemről, és Sztoján helyzete is rendkívül ingataggá vált), mindketten rokonszenveztünk velük, és valamilyen mértékben részt vettünk az 1956-os forradalom eseményeiben, egy időben lettünk tudományos gyakornokai az MTA Irodalomtudományi Intézetének, majd távolítottak el mindkettenket az intézeti keretből. Sztoján hosszú ideig állás nélkül volt, irodalmi segédmunkákból, illetve egyetemi óraadásból tartotta fenn magát, engem pedig hamarosan letartóztattak, és csak 1960 májusában szabadultam ki a tököli internálótáborból. Barátságunk természetesen töretlen maradt, és midőn magam 1965 végén visszatérhettem az Intézet munkatársai közé, ott találtam barátomat is, akivel azután hosszú éveket töltöttünk el akadémiai kutatókként.

Barátságunk nem csak szakmai alapokra épült, a személyes rokonszenve is szerepet játszott benne. Sztojánt igen könnyű volt megszeretni, hiszen barátságos és nyitott egyénisége, amely ugyanakkor nem nélkülözte az arisztokratikus tulajdonságokat, mindig könnyen meghódította a szíveket, nemcsak kollégái, hanem a hölgyek és a macskák rokonszenvét is felkeltve. Barátságunknak ez utóbbi: a közös macskakedvelésre vonatkozó fejezete ugyancsak megérne egy bővebb kidolgozást, talán egyszer egy macskászati szaklap érdeklődése erre is ki fog terjedni. Igen gyakran voltunk együtt, Sztojánék tágas Váci utcai lakásában, nálunk, a Nagymező utcában, majd a Villányi úton, szüleim pestújhelyi kertjében, ahol emlékezetes nyári szalonasütéseket rendeztünk, Bodnár György, Béládi Miklós és Rónay László

lakásán. Jártunk együtt Belgrádban, a szerb írószövetség kongresszusán, ahol én a Magyar Írószövetséget képviseltem, és megfordultunk Prágában is az *Európai Utas* című közép-európai folyóirat által szervezett találkozón. Sztojának ilyenkor többnyire velünk utaztak autón, igen kellemes utazások voltak ezek, Sztojántól rengeteg dolgot lehetett tanulni, általában a kelet-közép-európai stúdiók keretében. Együtt jártunk Karlócán, amely valamikor a magyarországi szerb egyházi közösség központjának számított, és Sztoján valóságos idegenvezetőként kalauzolt el bennünket a régi szerb kultúra emlékei között. Ugyancsak több alkalommal voltunk együtt Újvidéken az ottani magyar tanszék által rendezett konferenciákon, és ilyenkor hazatérőben megálltunk egy nevezetes bácskai szerb kolostornál, ennek házfőnöke Sztoján régi barátja volt, együtt vettünk részt az ortodox egyházi szertartáson, Sztoján lelkesen látta el a kántor feladatait, majd egy egészen kiváló bácskai ebédet fogyasztottunk el.

Sztoján az életem részét jelentette, egy egész kötetre való emléket adhatnék elő találkozásainkról, utazásainkról, együttlétünkről. Mindemellett jó barátságban voltam Sztoján bátyjával, a neves zeneszerző Vujicsics Tihamérral is, aki a „bartóki modell”, vagyis a népi kultúra és a modern zene összhangjának megteremtése révén gazdagította mind a magyar, mind a szerb zenei műveltséget (őrála is hosszasan tudnék beszélni). Végezetül Sztojának egy versét szeretném idézni, ez természetesen szerb nyelven készült, Dudás Kálmán fordításában olvasható magyarul. A vers címe *Átváltozás*, és „Testvérbátyámnak” dedikációval jelent meg, a személyes és általánosságban az emberi tragédiák keserűségét szólaltatja meg. Ebben olvasom a következőt: „elmerültél holdvilágba / tejút gubancán megbotoltál / nemléttel farkasszemet néztél [...] most csillagokon móríkálva / pajzán tilinkón incelegs / a zengő égi kristályokkal”. Mintha önmagáról is írta volna, most már hosszú évek óta ő is a csillagok közül szemlél minket; időnként visszanézünk rá.